

T.C. Başbakanlık
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Araştırma Merkezi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 17, 1990. S.453-457.

Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler

Dr. Mustafa Ergün

Batılılaşma, bir toplumun hayatında bilim ve tekniğe dayalı bir düzenin kurulması, insan haklarının temeli olarak hürriyet ve eşitlik ilkelerinin alınması, gerek bireysel gerek sosyal hayatta karşılaşılan problemlerin bilimsel yoldan çözümü demektir. Türkiye'nin Batılılaşması, toplumsal kurumlarda ve bireysel hayatta demokratik yönde siyasî değişiklikler, ekonomik alanda sanayileşmek, düşünce alanında bilimin rehber edinilmesi ve bu değişikliklerin sonuçlarına göre toplumsal ve bireysel hayatın yeniden düzenlenmesi demektir.

Neden Batılılaşmak zorunda kaldığımızı açıklamak için, tarihte, doğu toplumları ile batı toplumları arasındaki ekonomik, siyasî ve askerî farklılaşmanın nerede başladığını bulmak gerekir. Bunun için Avrupa'nın uyanışı iyi gözlenmelidir.

Avrupa'da uyanış, 12. yüzyılda Arapça'dan Latince'ye çevirilerle başlamış; Avrupa'nın kendi ürünü olan Rönesans 14. yüzyılda doğmuş, 15-16. yüzyıllarda doruk noktasına ulaşmıştı. Dogmalar yıkılmış; insanın kendisi, insan aklı ve tabiat gerçek değerini kazanmış; 1517'de dinde Reform hareketinin başlaması ile de dinî hayat bağımsızlaşmıştır. Bu arada Makyavel millî devlet ve devlet hukukunu, Grotius da insan hukukunu ve liberalizmi temellendirmiştir.

Avrupa'daki bu hürriyet ortamında sağlam bir bilim ve düşünce hayatı doğmuş; bilim tekniği, teknik siyasî ve ekonomik hayatı değiştirmiş, bu değişmeler yeniden bilime yansımıştır.

F. Bacon tarafından temelleri atılan modern tabiat bilimi Kopernik, Bruno, Kepler, Galilei, Newton... gibi bilim adamlarınca matematik üzerine dayandırılmıştır. Avrupa'da üniversitelerin yanı sıra bilimi değerlendiren ve ödüllendiren bilim akademileri kurulmuştur.

İslâm ülkelerinde bilim "evrenin sırlarına müdahale" olarak görülüp günah sayılırken Batı, hem maddî hem de manevî gelişmesini bilim üzerine temellendirmeye başlamıştır. Özellikle Fransız İhtilâli'nin de verdiği ivme ile bilim ve teknolojiye dev adımlarla ilerleme başlamış ve bu ilerlemenin sosyal hayat alanlarına yansıyan kısmını biz de farketmişizdir.

Modern Avrupa'nın oluşumunun ikinci cephesi, doğudan kara ticaretinin engellenmesi ile deniz ticaretinin hızlanması, pusulanın yardımı ile yeni deniz yollarının ve kara parçalarının bulunması; bu yerlerin Avrupa insanının ufkunu genişletmesidir. 12. yüzyıldan itibaren şehir hayatı canlanmış, bu canlanma da insan hukukunu ve para ekonomisini canlandırmış, daha 14. ve 15. yüzyıllardan itibaren şehirlerde kapitalist bir sınıf oluşmaya başlamıştır.

Batı'da olan bu gelişmelerden Osmanlı Devleti ne kadar haberdar olmuştur? Batılılaşmamız, bir tarih meselesi olmaktan ziyade Batı'yı anlamaya ve onu bizde uygulamaya dayalıdır.

Aslında tarih olarak Batılılaşmaya çok geç başlanılmadı. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl başları Osmanlı Devleti'nin fiilen esas Batılılaşmaya başladığı dönemdir ve bu dönemde Batı, bilimsel ve teknolojik alanda çok mesafe almış değildir. Bu dönemde teknolojiye ve sosyal hayatta büyük değişiklikler henüz yoktur; buhar ve madenler çok yaygın olarak kullanılmıyor, elektrik henüz geniş olarak bilinmiyor. Ama 19 ve 20. yüzyıllardaki sıçrama için bilimsel zemin oluşturulmuş, uygun ekonomik ve sosyal şartlar hazırlanmıştı. Biz, Batılılaşma başlangıcında Batı'nın bu gizli gücünü anlayamadık ve uzun süre de göremedik.

Uygun bilimsel, sosyal ve ekonomik şartlar olmadan Batılılaşmaya başladık ve bu yüzden modernleşmemiz hep yüzeysel kaldı.

Eğitim açısından Batılılaşma hareketlerimizi değerlendirmeyi amaçlayan bu yazıda, yeni eğitim sistemimizin oluşumunu etkileyen dinamikler incelenmeye çalışılacaktır. Bu, hem modernleşmemizin hem de eğitim tarihimizin daha sağlam temellere oturtulabilmesi için gereklidir kanaatindeyiz.

Eğitimde Batılılaşmayı Belirleyen Dinamikler

Bizce, Türk eğitiminin Batılılaşmasını belirleyen dinamikler şöyle sıralanabilir:

1) Sürekli askerî yenilgiler dolayısıyla sağlıklı model seçimi yapılamaması:

Tarihçilerin tespitlerine göre Yeniçeri Ocağı 1582'den, ilmiye sınıfı da 1594'ten itibaren bozulmaya başlamışlardır. Avrupa'da Osmanlı ilerlemesini sağlayan Akıncı Ocağı da 1595'te Eflak'ta tamamen yok edildikten sonra Osmanlı'nın Avrupa'daki ilerlemesi durmuş; savunma, geri çekilme, tekrar ilerlemelerden oluşan bir gel-git dönemi başlamıştır.

1600'lere gelmeden Estergon, Vişegrad, Yanıkkale elden çıkmış, 1600'lerin başında batıda Peşte, doğuda Tebriz gibi iki önemli üs kaybedilmiş, Anadolu'da iç isyanlar başlamıştır.

1. Ahmet, 2. Osman ve 4. Murat zamanlarında askerî durum biraz düzelmiş gibi görünmesine karşın (Deli) İbrahim zamanında merkez yönetimi tekrar bozulmuş, üstelik 4. Mehmet zamanında Anadolu isyanlarının yanına Yeniçeri ve Sipahi

isyanları da katılmıştır. O dönemde Köprülü Mehmet Paşa, Fazıl Ahmet Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi Osmanlı tarihinin en dirayetli vezirlerinin işbaşında olması, Osmanlı'nın çeşitli yönlerden gerilemesini durdurmuştur.

Bu arada Avrupa'ya yaptığı seferlerde Yeniçeri ve Sipahi ocaklarının nasıl bozulduğunu açıkça gören, bu ocakları ilga ve imha, ilmiye sınıfını ıslah etmek, yeni kanunlar, yeni kıyafetler v.s. getirmek isteyen 2. Osman (Genç), 1622'de Osmanlı'nın ilk reformcu (ıslahatçı) padişahı olarak ortaya çıkmaktadır. 1622-1922 arasındaki 300 yıllık dönem, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma dönemidir. Bu dönemde 1622-1839 arasındaki 217 yıllık dönemde genellikle düşünsel plânda kalan reform ve yenileşme hareketleri hep saraydan kaynaklanmış; bu nedenle de yenilik aleyhtarları, padişahları ve padişahların yakın çevresini yok etmişlerdir. 1839'dan sonraki dönemde ise aydınlar, ordu ve hükümet de yenileşme taraftarı olduğu için, kararlar daha sağlam temeller üzerinde alınabilmektedir.¹

Osmanlı'nın Avrupa'daki gerçek gerilemesi 1683'teki 2. Viyana kuşatmasının bozgunla sonuçlanmasından sonra başlar. Bunun arkasından Balkanlardaki en önemli kaleler tek tek bırakılmaya başlanmıştır: Peşte (1684), Budin (1686), Atina (1687), Belgrad (1688), Niş (1689)... Bu cephelerde daha sonra bazı başarılar kazanılmış, kaybedilen kaleler yeniden ele geçirilmişse de, bunlar uzun süreli olmamıştır.

17. yüzyılın sonlarına kadar sadece Avrupa ile savaşan Osmanlı'ya, 1695'ten itibaren Rusya da sıcak cephe açmıştır.

1699 tarihinde imzalanan Karlofça Antlaşması ile, Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca elde ettiği toprakların elden çıktığı resmen kabul edilmiştir. 18. ve 19. yüzyıllar içinde batıdan Avusturya-Macaristan ve Venedik, kuzeyden Rusya, doğudan İran, güneyden de Fransa, İngiltere desteğindeki Mısır ordusu Osmanlı topraklarına ve devlet yönetimine karşı sürekli hücumlara başlamışlardır. Bu durum karşısında Osmanlı artık savunmaya çekilmiş, eskiden zaferlerle övünen millet savunmada sağlanan küçük başarılarla övünmeye başlamıştır. Üstelik Rusların Baltık Filosu'nun İngiliz ve Fransız desteğinde Adalar Denizi'ne gelmesi ile Rus ve Venedik filolarının Osmanlı'yı denizden de kuşattığını ve 1770'te Osmanlı donanmasının Çeşme limanında tamamen yakıldığını görüyoruz.

Türk ordusunun düşmana sürekli yenilmesi, üstelik donanmanın da tamamen imha edilmesi, tükenen hazine, bozulan toprak ve yönetim düzeni, toprak ve asker kaybının getirdiği maddî ve manevî çöküntü... Osmanlı devlet adamlarını hızlı ve seçici olmayan modernleşme kararları almaya zorlamıştır.

Osmanlı orduları Avrupa'da uzun yüzyıllar rakipsiz ve daima muzaffer oldukları için bir üstünlük duygusuna kapılmış, Avrupa'yı din ve kültür olarak hakir görmüş ve uzun zaman oradaki gelişmelerin özü ile ilgilenmemiştir. Ama daha sonra yenilgiler başlayınca da gene yenilginin sebeplerini anlayamamış; askerler ve kumandanların beceriksizliği, bazı kişi ve grupların ihaneti ile v.s. izaha çalışmıştır. Zaten uzun savaş yılları boyunca iki din ve medeniyet dünyası arasında birbirini anlamaya

yarayacak bağlar da kurulamamıştı. Osmanlı devlet adamları daha sonra yenilgilerin gerçek nedenlerini anladıklarında iki dünya arasındaki manevî ve psikolojik set yavaş yavaş çökmüştür. Lâle Devri, Osmanlı'nın gerçekten acı, zevk ve sefa âlemine "kaçış"ını, başını kuma gömdüğünü gösterir. Ama daha sonra da batının üstünlük nedenlerinin tam olarak bilinmemesi Osmanlı'da bir aşağılık duygusu, hayranlık ve körü körüne taklit etme çabalarını ortaya çıkarmıştır. 2

2) Batılılaşmada Fransız Örneğinin Seçilmesi:

Batılılaşmanın sivil kesiminde Fransız örneğinin seçilmiş olması bugünkü eğitim sisteminin oluşmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Zaten Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri bir Osmanlı-Fransız dostluğu vardı. İngiltere'nin başta Amerika olmak üzere denizaşırı menfaatleriyle ilgilendiği, Almanya'nın da ekonomik ve sosyal dinamizmine henüz ulaşmadığı dönemlerde birer Akdeniz ülkesi olması dolayısıyla Türk-Fransız ilişkileri hayli gelişmişti. Genellikle ticarî olan bu ilişkiler daha sonra sosyal ve siyasî alanlara da geçti.

Türk-Fransız sosyal yakınlaşması Lâle Devri'nde daha da arttı. Bina inşası, bitkiler, yaşama biçimi alanlarında Fransız tarzı ve zevki yayıldı. Gerçi bu dönemde Flemenk ve Avusturya'nın da etkisi vardı ama, bunlar Fransa'nın kadar değildir. Gene o dönemde matbaanın Türkiye'de kurulmasında Macar dönmesi İbrahim Müteferrika kadar, Paris elçisi Yirmi-sekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait Efendi'nin Paris'teki incelemelerinin de payı vardır.

1716 yılında Rochefort adlı bir Fransız subayı 3. Ahmet'e "Bâb-ı Âlî Hizmetinde Bir Ecnebi Askerî Mühendisler Kıtası Teşkiline Dair" on sayfalık bir rapor vermiştir. 1. Mahmut zamanında da (1730-1754) Fransa kralından kaçıp Türkiye'ye sığınan Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa)'ın Osmanlı ordusunu ıslah için 14 yıl boyunca çalıştığını, bir humbaracı sınıfı oluşturduğunu görüyoruz. Gene bu Paşa'nın teklifi ile 1734 yılında Üsküdar'da bir de Hendesehane açılmıştı.

3. Mustafa döneminde de (1757-1773) gene Fransa'da yetişmiş bir Macar soylusu olan Baron de Tott'un Sürat Topçuları Birliği'ni kurup eğittiğini, Tophane'yi ıslah ettiğini görüyoruz.

1. Abdülhamit döneminde (1774-1789), Sadrazam Halit Hamit Paşa ordunun eğitimi ve teknik bakımdan ıslahı için Fransa'dan uzmanlar getirtiyor; bu uzmanlarla deniz kuvvetlerinin ıslahına ve kale tahkimlerine çalışılıyor.

O sırada Fransa, Rusya'nın doğudaki siyasî ve kültürel etkinliklerini önlemek için Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek istiyor ve bunun için de çok yönlü reformlar yaptırmak gereğini duyuyor.

1773'te Mühendishane-i Bahri-î Hümayûn kurulunca, buranın öğretim kadrosu genellikle Fransız uzmanlardan oluşmuştur. 1787 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rusya'nın baskısı üzerine Fransa uzman subaylarını geri çekmiştir (1788). Ama 1789-1807 yılları arasında Osmanlı tahtında oturan 3. Selim, daha şehzadeliği

sırasında Fransa kralı ile ilişkiye girmiş ve İshak Efendi adlı bir kişiyi Fransa'ya göndermişti. O sırada Osmanlı ileri gelenleri de Prusya ve Fransa'dan askerî uzmanlar getirilerek Avusturya ve Rusya'ya karşı güçlü bir ordu kurulmasını istemişlerdi.³

3. Selim, Nizam-ı Cedid askerî birliklerini kurarken Fransa'dan 15 askerî uzman istemiştir. Ama Osmanlı ordularının modernizasyonunda İsveç, Prusya ve İngiliz subayları da çalışmaya başlamışlardır. 1795'te açılan Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'un öğretimi de genellikle Fransızca kaynaklardan yapılmıştır. Zaten programı da Fransız askerî okullarından alınmadır.⁴

19. yüzyıl başında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ile Türk-Fransız ilişkileri biraz bozulmuştur ama, 1826'da ordunun doktor ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Tıbbiye ve Cerrahhane kurulduğunda öğretim Fransızca yapılmaya başlanmıştır. Yönetim de operatör Sade de Calere'in emrine verildi. 1838 yılında Viyana'dan Dr. Bernard'ın getirilmesi de Fransızca eğitime halel getirmedi; bilâkis güçlendirdi.

Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra oraya yerleşen Mehmet Ali Paşa, orada kalan Fransız subaylar gözetiminde yeni bir ordu kurdu, askerî okullar açtı ve en çok Paris'e olmak üzere Avrupa ülkelerine öğrenci göndermeye başladı.

Fransızların 1830'da Cezayir'i işgal etmeleri Osmanlı-Fransız ilişkilerini tekrar gerginleştirmiş, kara ordusunda Alman subay ve uzmanlarının, deniz ordusunda İngilizlerin etkileri artmış; Bahriye Mektebi'nde Fransızca seçmeli, İngilizce mecburî yabancı dil durumuna gelmişti; öyle ki, bu okulda 1900'lerden sonra İngiliz Deniz Harp Okulu'nun müfredat programı uygulanmaya başlamıştır.

1845'te Erkân-ı Harbiye Mektebi kurulurken de Fransız Kurmay Okulu (ficole d'application d'fitat-Major) kuruluşu örnek alındı. Üç Fransız ve bir Alman uzman subay ilk öğretim kadrosunda bulunuyordu. Ancak 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında ordularımızın yenilgisi, Fransız usulü subay yetiştirmeye bağlandı ve Alman taktik ve tekniğine göre subay yetiştirmek üzere askerî okullar yeniden yapılandırıldı. Alman Kurmay Yarbay von der Goltz, askerî okullar genel müfettişi oldu.

1845'te Fransızlar Lübnan olaylarına kışkırtıcı olarak katılmışlardır; ama 1850'lerde Rusya'ya karşı İngiltere-Fransa-Osmanlı devletlerinin ortak hareketleri görülüyor. Ordular birlikte savaşıyor, Osmanlı'nın bu iki devlete borçlanmaları başlıyor ve Fransa'nın din ve milliyet esasları üzerinde Osmanlı politikasına müdahalesi, 1856 Islahat Fermanı'nın hemen arkasından, 1858'den sonra başlamıştır. Özellikle 1864'te İngiltere'nin Avrupa ile ilgilenmeyip "muhteşem inziva"ya çekildiği dönemden sonra Osmanlı ile ilgili lâiklik, Latinlik, siyasî devrimler gibi "prensipler"le Osmanlıya yön vermeye çalışmıştır.

1851'de Fransız Akademisi'ne benzer bir "Encümen-i Dâniş" kurulmuştur. 1861 yılından itibaren sivil yenileşmeler Fransız tezine göre yapılmaya başlanmıştır; 1867'den sonra Fransa'da liberalleşmenin başlaması Osmanlı Devleti'ni içten ve dıştan liberalleşmeye itmıştır. Mecelle hazırlanmadan önce Fransız medenî kanunu

(Code Civile) Türkçeye çevrilmiş, 1869'da da Fransız Elçisi M. Bouree'nin Sadrazam Ali Paşa'ya "telkin"leri ile Fransız Conseil d'Etat'sı "Şûrâ-yı Devlet" olarak bizde de kurulmuştur.

1867 yılından önce Fransa'nın eğitim ve öğretimde reform yapılması için bir nota verdiği, lise ayarında okulların açılmasını istediği ve hatta bu okulların programlarını bile hazırladığı biliniyor.⁶ Bu istekler, Padişahın Avrupa seyahati ile birleşince 1868 yılındaki Galatasaray Sultanisi ortaya çıkıyor.

Türk eğitiminin 1845'te çizilen genel yapısı zaten Fransız örneğine göre şekillenmişti. Daha sonraki isimlerde, kuruluşlarda, eğitim yasa ve yönetmeliklerinde, okulların ders programlarında Fransız etkisi alabildiğine devam etmiştir. Öyle ki, çoğu zaman etkiden de öteye tamamen bir taklit ortaya çıktı. Bu taklit ve etki Cumhuriyet yıllarında da sürdü. Türk eğitimi üzerinde daha sonra Alman, İngiliz ve Amerikan eğitim sistemlerinin de etkisi olmaya başlamıştır ama, Osmanlılar döneminde kurulan Fransız etkisindeki yapı ve ruh, büyük ölçüde hâlâ değişmemiştir.

3) Fransız Kültürünün Türk Kültürü Üzerindeki Etkisi:

Batılılaşma döneminde Türk kültürü en çok Fransız kültürünün etkisinde kalmıştır. Kültürdeki bu Fransız etkisini sağlayan birçok faktör vardır. Bunlardan üçü şöyle sıralanabilir:

a) Okullarımızda okutulan yabancı dilin büyük bir çoğunlukla Fransızca olması, Bahriye Mektebi hariç askerî ve sivil okullarımızın yabancı dil dersleri Fransızca öğretmeyi amaçlıyordu. Uzun yıllar Tıbbiye'de öğretim Fransızca yapıldığı gibi, dış politika ve ticaret hayatına elit yetiştiren Galatasaray Sultanisi'nin öğretim dili de Fransızca idi.

Yabancı dil derslerini Fransızca olarak yapmamızın nedenlerinden biri, Fransa'nın Batılılaşma'da bir model ülke olarak seçilmesinin yanı sıra, 19. yüzyılda Fransızca'nın özellikle kıta Avrupa'sındaki diplomasi dili olmasıydı.

Zaman içinde, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra okullarımızda Fransızca dersleri sürekli gerilemiş, onun yerine İngilizce geçmiştir. Bugün ise özgür bir seçimde öğrencilerin çok azı Fransızca'yı seçmektedirler.

Aydınlarımızın okullarda uzun yıllar Fransızca okumaları, Avrupa kültürüne bu yolla açılmaları demektir. Dil, bir kültürün ana giriş kapısıdır ve biz Batı kültürüne girmek isterken bütün aydınlarımızı Fransa kapısına yığdık.

b) Yurt dışına gönderilen öğrencilerin genellikle Fransa'ya gönderilmesi. Avrupa'ya Osmanlı Devleti'nin resmen ilk öğrenciyi göndermesi 3. Selim zamanındadır. O sırada Divan'da çalıştırılan Rum tercümanlar yerine kullanılmak üzere İshak adlı bir genç, devrin diplomasi dili olan Fransızca'yı öğrenmek üzere Paris'e gönderiliyor, (Berkes, bunun, 3. Selim'in şehzadeliği zamanında, Padişahın gizli olarak Şehzade ve Fransız elçiliği tarafından gönderildiğini söylüyor).⁷

2. Mahmut döneminde Avrupa'ya öğrenci göndermek üzere ciddi girişimler başlamıştır. 1830 yılında Tıbbiye ve Enderun öğrencilerinden 150 kişinin Avrupa'ya gönderilmesi hakkında bir padişah emri vardır. Gerçi bu emir -şu anda bilmediğimiz sebeplerle- tam yerine getirilemiyor ama gene de bazı öğrencilerin Avrupa'ya gönderildiğini görüyoruz.

Gene 2. Mahmut zamanında, 1834-1836 yıllarında Harbiye Mektebi'ne öğretmen yetiştirmek amacıyla Paris, Londra ve Viyana'ya öğrenci gönderme girişimleri olmuştur.⁸

1857 yılında Maarif Nezareti'nin Avrupa'ya öğrenci gönderme konusunda sağlam bir girişimi görülüyor. Selim Sabit Efendi ve (Hoca) Tahsin Efendi Paris'e gönderiliyor ve aynı zamanda orada "Mekteb-i Osmanî" adlı bir eğitim kurumu kuruluyor. Bu okul, hem yabancılara Türkçe öğretecek hem de oraya öğrenim için gönderilen Türk çocuklarına Fransızca öğretecekti. Yukarıda adları geçen iki genç de hem Fransa'da öğrenim görecekler hem de bu okulda öğretmenlik yapacaklardı.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya ne zaman kimleri öğrenci olarak gönderdiği henüz berrak olarak bilinmiyor. Ama devlet adına Fransa'ya gönderilmiş ilk öğrencinin Şinasi olduğu ve orada maliye ve edebiyat öğrenimi yaptığı; devlet adına İngiltere'de öğrenim yapan ilk Türk'ün de, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn mezunu Sait Efendi (İngiliz Sait Paşa) olduğunu, orada Woolwich askerî okulunu bitirdiğini biliyoruz.

Osmanlı Devleti, Avrupa'da en çok Fransa'ya öğrenci gönderdi. 1914'ten itibaren 1. Dünya Savaşı'na girince binlerce lise mezununun sadece Almanya'ya gönderildiğini biliyoruz. Ama bunlar Almanya'da sağlıklı bir eğitim yapamamışlar, savaş şartları dolayısıyla çeşitli fabrika ve çiftliklerde çalıştırılmışlar ve savaştan sonra da pek azı Türkiye'ye getirilebilmiştir.

c) Batı dillerinden yapılan edebî, felsefî, tarihî, bilimsel kitap tercümeleri genellikle Fransızca'dan yapılmıştır. Batılılaşma döneminde Batı dillerinden Türkçe'ye yapılan çeviriler üzerine henüz sistematik bir araştırma yoktur. Cumhuriyet'ten önce Batı dillerinden Türkçe'ye çevrilen 500'ün üzerinde eser hakkında yapılan araştırmada şu karakteristikler tespit edilmiştir: Bu dönemde çevrilen eserlerin yarıya yakını edebî eserlerdir ve büyük bir çoğunlukla Fransızca'dan çevrilmiştir. En çok eseri çevrilen yazarlar arasında Emile Zola, Alexandre Dumas ve oğlu, Jules Verne, Victor Hugo ve W. Shakespeare bulunmaktadır. Klâsik denebilecek eserler de çevrilmiştir ama çevirilerin çoğu o devir Fransız sosyal hayatı üzerine yazılmış basit roman ve hikâyelerdir.

19. yüzyılda Avrupa'da büyük bir gelişme gösteren psikoloji ve psikolojinin eğitime uygulanması üzerine gene Fransızca'dan birçok kitap çevrildiğini görüyoruz. Önemli bir toplam tutan felsefi eserler de Fransızca'dan çevrilmiştir.

Fen bilimleri alanında hendese, cebir, logaritma, ilm-i kimya, nebatat, kozmografya alanında Fransızca'dan çevrilmiş bir hayli eser bulunmaktadır. Tıp alanında da, özellikle de tıp fakültelerinde okutulmak üzere çevrilmiş eserlerin Fransızca'dan

çevrilmiş olduğunu görüyoruz. Bir yazarın dediği gibi, “Türklerin Avrupa dillerinden öğrendiği azıcık bilginin hepsi de Fransızca’dan alınmıştı”.⁹

Askerî alanda çevrilmiş eserlerde ise Fransızca yerine İngilizce ve Almanca geçmektedir. Bu, ihtimal, çeviri döneminde İngilizlerle savaşımızın daha çok olması ve kara ordusunda Alman subayların daha çok bulunmasından olabilir.

Modernleşme çabalarındaki “başarısızlığı”, Batı’ya Fransa penceresinden bakmak olarak nitelersek, bunda kitapların da bir rolü olabilir mi? 3. Selim zamanında Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn kütüphanesinde 400 Fransızca kitap bulunuyordu. 1847’de Tıbbiye kütüphanesinde bulunan yabancı dil eserlerin hemen tamamı Fransızca idi. Türkler, Fransız İhtilâlî’nin temellerini oluşturan materyalist felsefeyi propaganda eden eserleri okuyor ve çeviriyorlardı.¹⁰ Ancak modern Batı biliminin temellerinden biri olan, maddeyi bilimsel olarak ele alma üzerine çok az kitap çevriliyordu.

Sadece yabancı dilden çevrilen eserlerde değil, o devirde “aydınlarımızın günlük yaşayışları üzerine yazılmış yerli roman ve hikâyelerde de Batı yaşayış biçiminin ve özellikle Fransız davranış biçimlerinin sosyal hayatımızda nasıl hızla yayıldığını da görüyoruz.”

4) Tabancı Uzman ve Öğretmenler:

Batıdan çeşitli konular dolayısıyla getirilen uzman ve öğretmenler de eğitimde Batılılaşmayı etkileyen bir başka dinamik güç olmuştur. Askerî okullar başta olmak üzere hemen bütün yüksekokulların kuruluş ve öğretiminde Avrupalı uzman ve öğretmenlerden faydalanılmıştır. Bunlar ilk önceleri Fransa’dan getirilirken daha sonra diğer Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri de bu kaynak ülkelere katılmıştır. Getirilen bu uzman ve öğretmenlerden bazıları sadece öğretmenlik yapmış, bazıları sadece yapılması gerekenler hakkında bir rapor vermiş; ancak çok azı hem rapor vermiş, hem de onun uygulanmasında çalışmıştır.

Osmanlı Devleti’nin Batılılaşması konusunda yabancılar tarafından verilen raporlardan bilebildiğimiz en eskisi, 1716’da Fransız subay de Roc-heford’un Osmanlı ordusunda bir yabancı subaylar kıtası kurulması hakkında verdiği rapordur.¹² Matbaanın kurulması hakkında Macar dönmesi İbrahim Müteferrika’nın 1732’de sunduğu 49 sayfalık layiha da bir rapor sayılabilir. 1730’dan sonra Osmanlı hizmetine giren Claude Alexandre Comte de Bonneval (1645-1747) yanında getirdiği üç subaya daha sonra Fransa’nın gönderdiği iki subayı da ekleyerek oldukça başarılı çalışmalar yapmıştır. 1781 ‘den sonra Fransız elçisinin yanında gelen Baron de Tott de başarılı çalışmalar yapmış; ancak bununla, Mühendishane’de öğretmen olarak çalışan Chevalier Truguet’nun, Fransa’nın Mısır’ı işgal plânını hazırlamak için gönderildiği iddiaları da vardır.¹³

Fransız dükü Charles Emmanuel Sigismund de Montmorency’nin verdiği büyük askerî ıslahat raporunu da bu çerçevede yorumlamak mümkündür. Çünkü Dük, Rodos ve Girit’te üslenmiş 1200 Fransız subay ve uzmanının Osmanlı ordusunu

modernleştirmesini öneriyordu. Osmanlı ordusunda hizmet gören Bertrand ve Bretano adlı iki subay da 1791'de Osmanlı Devleti'nin zayıflık nedenleri hakkında raporlar sunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşması döneminde bu şekilde başlayan yabancı uzman ve öğretmenlerin rapor ve çalışmaları daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Aslında bu usul, o zaman bizim gibi Batılılaşma çabaları içinde olan diğer ülkelerin de izlediği bir yol idi. Rusya, batılı uzman kullanmaya 1642'den itibaren başlamış, Osmanlılardan çok daha fazla yabancı uzman kullanmış ve onlara devlet yönetiminde önemli mevkiler de vermişlerdir. Ancak Ruslar genellikle Alman uzmanlar kullanmışlardır. O dönemde Mısır'da Mehmet Ali Paşa da aynı yöntemle, batılı uzmanların rapor ve destekleriyle modernleşmeye çalışıyordu. O da Fransız uzmanları kullanmış olmasına karşın, onlara daha fazla yetkiler vererek Osmanlı Devleti'nden daha başarılı olmuştu. Bu durumu, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa şöyle izah ediyordu: "Bâb-ı Âlî sivilizasyonu ters taraftan alıyor... Biz de Türk'üz; fakat biz, bize yön verecek güçte olan uzmanların tavsiyelerini dinleriz."¹⁴ Japonya'nın modernleşmesinde de Batılı uzmanların önemli rolleri olmuştur.

Osmanlı Devleti, Batılı uzmanlardan yararlanmaya Fransız subayları ile başlamıştı. 1798'de, 3. Selim'in isteği üzerine Prusyalı subay von Goet-ze'nin gelişi ile Alman subaylar da ordumuzun modernizasyonuna katıldı. 19. yüzyıl başlarında Fransa önce Mısır'ı işgal edip daha sonra da oradaki Osmanlı Valisi Mehmet Ali Paşa'yı destekleyerek onu Osmanlı'ya karşı kullanmak istediği için, 2. Mahmut'un 1835'teki öğretmen isteğine ilgisiz kaldı. Bunun üzerine Osmanlı Padişahı aynı yıl 3. Wilhelm'den öğretmen istemiş ve 1836'dan itibaren Osmanlı ordusunda Graf von Moltke başta olmak üzere Köpke, Wagner, Laue, Mühlbach, Vincke ve Fischer'den oluşan Alman "talimciler" çalışmaya başlamıştır. Bu grubun 1839'da Almanya'ya dönmesinden sonra ikinci grup Alman subaylar 1868'de gelmişler ve bunların sayıları 1875'e kadar on ikiyi bulmuştur. Daha sonra bir kısmı Müslüman olarak Türkiye'de kalan bu subaylardan bazıları şunlardı: Blum, Griinwaldt, Wendt (Nadir Paşa), Lehmann, Lühling (Mahir Paşa), Schwensfeuer (Rami Paşa), Strecker (Reşit Paşa) ve von Malinowski (Emin Paşa).

1870-71 Almanya-Fransa savaşında Almanya'nın ezici üstünlüğünden dolayı, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında, 2. Abdülhamit İngiltere ve Fransa'dan değil, Almanya'dan subaylar istemiştir. 1882'de Johannes Kaehler başkanlığında Kamphoevener, Hobe ve Ristow Türk ordusunda çalışmaya başlamışlardır. 1883'te Colmar Freiherr von der Goltz ve denizci danışmanlar da geldi. Bazı Türk subaylar da eğitim için Almanya'ya gönderildi. Kamphoevener 1909'a kadar 27 yıl Türk hizmetinde kaldı. Kaehler, Ristow ve von der Goltz da ölünceye kadar Türkiye'de kaldılar. 1. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Alman subayların sayısı 800'ü geçti¹⁵.

Bu askerî uzmanların yanı sıra sivil hayatta da Batılı uzmanlar kullanılmıştır. 1831'de Cerrahhane'nin ıslahı için Sade de Galiere getirilmiştir. Tıbbiye'nin ıslahı, 1844'teki ölümüne kadar Viyanalı Kari Ambrosso Bernard'a, ondan sonra da gene Avusturyalı olan Dr. Sigmund Spitzer'e verilmiştir. Mustafa Reşit Paşa, M. Cor adlı

bir Fransız malî müşavir çalıştırıyordu; İngiltere elçiliği başkâtibi David Urguhart da bir müşavir gibi rol oynuyordu. Bu örnekleri eğitim alanında da çoğaltmak mümkündür. Meselâ, 1876'da M.Gilne ve yardımcısının önerileri üzerine Fennî Resim ve Mimarî Mektebi kurulmuştur. 1878'de kurulan Mekteb-i Fünûn-u Maliye'nin kurucuları arasında "Edwards Efendi"de bulunmaktadır. Gene aynı yıl kurulan Hukuk Mektebi'nin başına da, aslen Alman olan Emin (Emil) Efendi getirilmiştir.¹⁶

Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin ilk öğretim kadrosunda Kos, Forcheimer, Jachmund ve Land'dan oluşan bir Alman uzmanlar kadrosu bulunuyordu. Geliri Düyûn-u Umûmiye'ye bırakılan bağcılık ve ipekböcekçiliğini ıslah ve hastalıklardan korumak amacıyla, 1887 yılında Ekserlan adlı bir yabancı uzman tarafından Amerika Asma Fidanlığı Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi kurulmuştu. 1892'de açılan Gümrük Darü'ttalimi, Alman uzman Bertiram "Bey" idaresinde açılmıştı. Dilsizler ve Körler Okulu'nun kuruluşunda da o zamanki Ticaret Mektebi Müdürü Grati Efendi'nin raporunu görüyoruz (1898). Gene aynı yıl Alman Dr. R. Rieder ve Dr. Dayke idaresinde açılan Gülhane Tatbikat Mektebi'nin uzun yıllar başarılı çalışmalar yaptığını görüyoruz. Türkiye'de ilk orman mektebinin kurucusu da Louis Tassy adlı bir yabancı uzmandır.

Türk eğitimi hizmetindeki yabancı uzmanların 20. yüzyıl başlarında da getirilmeye ve çalıştırılmaya devam edildiğini görüyoruz. Sir Frey, 1909'da Türkiye'deki kız okullarının ıslahı hakkında Eğitim Bakanlığı'na bir rapor vermiştir. Dr. Wieting "Tahsil-i tababetin ıslahı hakkında" gene bir rapor vermiş. M. Lukaç da sanayi okullarının ıslahı hakkında bir rapor sunmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Almanya safında katılmasından sonra esas yabancı uzman ve öğretim elemanları grubu Almanya'dan gelmeye başlamıştır. Franz Schmidt başkanlığında 19 öğretim üyesinden oluşan "Okul ve Kültür Heyeti", İstanbul Darülfünunu'na geldiler. Ancak 1918'de savaşın bitmesiyle bu kadro tekrar Almanya'ya döndü. Türk eğitimi üzerindeki Alman uzmanların çalışma ve etkileri Cumhuriyet'ten sonra da devam etti. 1928'de Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kurulmasında aşağı yukarı 20 kişilik bir uzmanlar grubu çalıştı. Albert Malche'in verdiği rapora göre kurulan İstanbul Üniversitesi'nin öğretim kadrosunda, özellikle Almanya'daki nasyonal sosyalist rejimden kaçan Alman öğretim elemanları görev aldı. 1933-1945 arasında İstanbul'da 120'den fazla, Ankara'da da 50 civarında -çoğu Alman ve Avusturyalı- "göçmen" öğretim kadrosu çalıştı.¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren hemen her sahada çok büyük bir uzmanlar grubu ile çalışmaya başladı. Şehir plânlaması, iktisadî kalkınma, maden, baraj, yol, petrol v.s. gibi birçok alanlarda değişik milletlerden yüzlerce uzman çağrıldı. Bunların içinde sadece eğitim alanında çağrılan uzmanlar bile büyük bir sayı tutar. Cumhuriyet döneminde Türk eğitimi hakkında rapor vermiş yabancı uzmanlardan bazıları ve Türkiye'ye geliş yılları şöyledir: John Devvey (1924), P. Monroe (1924), Alfred Kühne (1925), G. Stiehler (1926), Omar Buyse (1927), Albert Malche (1932), Walker Hines grubu (1933-34), B. Parker (1934), C. Mackenzie (1950), W. Dickerman (1951), J.J. Ruff, E. Tompkins, L. Beals, K.V. Wafford (1952)

... Bu yıllardan sonra ILO, UNESCO gibi uluslararası kuruluşların, Ford Vakfı gibi Amerikan kuruluşlarının uzman heyetlerini görüyoruz.

Türkiye'nin Batılılaşma döneminde getirilen; rapor veren, kuruculuk, eğitim-öğretim gibi hizmetlerde bulunan bu yüzlerce uzmanın, kurulmakta olan sistemi nasıl etkiledikleri, başarılı olup olmadıkları hakkında analize dayanan bir çalışma yoktur (kısa zamanda böyle bir çalışma yayınlamayı düşünüyoruz), ama bu yabancı uzman ve öğretmenlerin bugünkü eğitimimizi şekillendiren bir dinamik faktör olduğu açıktır.

5) Batı Eğitiminin Türkler Tarafından Algılanması ve Tanıtılması:

Gerek Türkiye'nin gönderdiği resmî (yetkili) görevliler ve öğrencilerce, gerekse gazeteci ve araştırmacılarca Batı ülkelerinin eğitim sistemlerini tanıtıcı raporlar, telif ve tercüme yazılar da Türk eğitiminin Batılılaşmasında önemli rol oynayan bir başka faktördür.

Avrupa devletleri ve özellikle Avusturya'nın askerî, siyasî ve sosyal durumu hakkında devlete rapor sunan ilk Osmanlılardan biri Ebubekir Reşit Efendi'dir (1792). Sadık Rıfat Paşa'nın 1837'lerde yazdığı iki yazı ve Mustafa Sami'nin 1838'de yayınladığı "Avrupa Risalesi" de Avrupa hakkında sunulmuş raporlar sayılabilir. 18 Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılışına da, 1881 yılında, daha önce Fransa'da eğitim görmüş Hamdi Bey'in Fransızca bir raporunun yol açtığı sanılıyor.¹⁹

Bu tür raporların yanında, özellikle Türkiye'de basın-yayın hayatının gelişmesinden sonra Batı ülkeleri eğitim sistemleri ve reform çalışmaları üzerine irili ufaklı kitap, broşür, makale, haber ve raporlar yayınlanmıştır. Bunlardan önemli olan bazıları şunlardır:

Fransız okulları hakkında Dr. Sabri, M. Cevdet, M. Coper, Z. Mesut gibi yazarların kaliteli tanıtımlarının yanı sıra Dr. Necmettin Arifin bir kitabı ("Paris'te Tahsil". Mısır 1322), Kemal Zaim'in "Fransa'da Orta Muallim Mektebi Hakkında Rapor"u bulunmaktadır. Tunalı Hilmi Bey'in "Avrupa'da Tahsil" (Cenevre 1320) adlı eseri de genelde Fransız eğitim sistemini tanıtır. Fransa'da Edmond Demolens'in Fransız eğitim sistemini eleştiren, İngiliz eğitim sisteminin daha iyi adam yetiştirdiğini propaganda eden eserleri ("Üç Terbiye" ve "Yollar") ve bazı makaleleri Türkçe'ye çevrilmiştir. Bizde de özellikle (Prens) Sabahattin Bey grubu, eğitim sistemimize bu anlayış doğrultusunda eleştirilerde bulunmuşlar; yabancı dil olarak Fransızca tekelinin kırılması, Fransa'dan başka ülkelere de -özellikle İngiltere ve Amerika- öğrenci gönderilmesi, reformlarda Fransız modeli yerine Anglosakson modelinin göz önüne alınmasını önermişlerdir.

İngiliz okul sistemini en etkili ve ayrıntılı tanıtan yazı, 1924-25 yıllarında Muallim Mecmuası'nda tefrika edilen Paul Descamps'ın "İngiliz Mekteplerinde Terbiye" adlı eseridir. Bunun yanında Nafi Atuf ve Abdullah Cevdet Beylerin çeşitli yerlerde çıkan yazıları, 1941 yılında Londra Üniversitesi'nden H.R. Hamley'nin "İngiliz terbiyesinin

ruhu” adıyla Ankara Halkevi’nde verdiği konferansı (Ulus. 5-9 Haziran 1941) önemli tanıtımlar olarak belirtmek gerekir.

Batılılaşma döneminde aydınlarımızın en çok dikkatini çeken eğitim sistemlerinden biri, Alman eğitim sistemi idi. Kari Mathesius’un “Alman Mektepleri” adlı eseri 1915 yılında çevrilerek yayınlanmış, 1917 yılında da Muslihiddin Adil’in “Alman Hayat-ı İrfanı” adlı eseri çıkmıştı. İctihat dergisinin igi4’lerde Alman kültür hayatını tanıtan yazılarından sonra 1926 ve 1927’de gerek gazeteler gerekse Maarif Vekâleti Dergisi’nde Prusya ve çağdaş Alman eğitim sistemi ve eğitimcileri hakkında birçok çeviri ve telif yazılara rastlıyoruz. G.Kerchensteiner, W. Förster, E.Sprenger Türkiye’de en yakından tanınan eğitimciler oldular. H.R. Öymen’in, Viyana eğitim çevresini anlatan “Mektepçiliğin Kâbesinde” adlı eserinin ve Kemal Kaya’nın kitap ve makalelerinin, o zamanki Türk eğitim çalışmalarını alabildiğine etkilediğini söyleyebiliriz.

Türkiye’de 20. yüzyıl başlarında özellikle Selim Sırrı Bey’in gayretleriyle İskandinav ülkelerinde ve Orta Avrupa devletlerinde yeni bir akım olarak gelişen İsveç jimnastiği çok iyi tanıtıldı ve eğitim sistemimize yerleştirildi. Ayrıca İsveç, Danimarka, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya’daki eğitim sistemi ve özellikle halk eğitimi çalışmaları Türk eğitimcilerine yeni gayretler ve yönler verdi. Gerek Montessory metodu gerekse etkin gençlik teşkilâtı ile İtalyan eğitim sistemi de Türkiye’de oldukça etki uyandırdı. Ama bu arada Bulgaristan’ın 20. yüzyıl başlarındaki eğitim sisteminin Türkiye’de çeşitli nedenlerden dolayı modernleşmeye olumlu katkılarda bulunduğunu bilhassa belirtmek gerekir. Bir kere Bulgaristan devletinin kuruluşunda ve bir Bulgar milletinin oluşturulmasında eğitim sisteminin nasıl etkin olarak kullanıldığı görülmüştü. Bulgarların okul disiplini, öğretmen örgütlenmesi, okullardaki çağdaş eğitim uygulaması hem Balkanlarda ortak yaşayış sırasında hem de Bulgar öğretmen okullarında okumuş olan Türk çocukları vasıtasıyla biliniyordu. Prusyalıların 1870 öncesinde yaptıkları eğitim vasıtası ile millî uyanışı Bulgarlar da 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yapmışlardı. Bu hareket, imparatorluğun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sırasında bizi de etkiledi. Özellikle Nafi Atuf, A. Cevdet, Ahmet Hilmi gibi yazarların makaleleri yanında Ali Haydar (Taner)’ın “Bulgaristan Maarifi” (İstanbul 1931) adlı eseri bilhassa zikredilmelidir.

Japonya üzerine yayınlanmış birçok makalenin yanı sıra “Büyük Milletlerden Japonlar, Almanlar” (İstanbul 1329) ve “Musavver Yeni Japonya” (İstanbul 1333) adlı eserlerde Japon eğitim sistemi de Türk aydın ve eğitimcilerine tanıtıldı.

1925’ten itibaren Türkiye’den gönderilen bazı uzman ve yetkililerin, yabancı ülke eğitim sistemleri hakkında raporlar vermeye başladığını da görüyoruz. Maarif Müsteşarı Nafi Atuf ve Rıdvan Nafiz, 1926 yılında “Rusya Maarifi Hakkında Rapor” verdiler.²⁰

Sovyet eğitim sistemi hakkında aynı zamanda Moskova Büyükelçisi Sezai Bey’in de rapor verdiğini görüyoruz. Kemal Zaim Bey hem Fransa’da bulunan öğrencilerimiz hakkında hem de Fransız eğitim sistemi hakkında raporlar veriyordu.

Avrupa'ya bir inceleme gezisine gönderilen Ankara Muallim Mektebi Resim ve Elişi Öğretmeni İsmail Hakkı Bey; tecrübe okulları, meslek okulları ve İtalyan eğitim sistemi hakkında raporlar sunmuştu. Avrupa'daki öğrenci müfettişlerimizden Ahmet Hilmi Bey'in Alman ve Bulgar okullarını tanıtan raporlarını, Vildan Hanım ve Nizamettin Bey'in Danimarka eğitim sisteminde beden eğitimi ve halk okullarını tanıtan yazıları ile 1928 yılında meslek ve halk okullarını incelemek için Viyana'ya gönderilen Hüviyet Bekir Hanım'ın raporları, bu alandaki çalışmalara verilebilecek örneklerdir.

Bu örnekleri daha yakın zamanlara doğru çeşitlendirmek mümkündür. (Türkiye Eğitim Millî Komisyonu Raporu. İstanbul 1961 gibi). Bu raporlar, tanıtım kitap ve makalelerinin Türk eğitim sistemi üzerindeki etkileri de analitik olarak incelenmemiştir. Ama bu grupta ele alınan rapor, kitap ve makaleler kendi eğitimcilerimizin yabancı sistemleri bizim problemlerimiz açısından değerlendirmesi ve çözüm yolu olarak transfer edilebilecek özellikleri belirtmesi açısından özellikle kayda değerdir.

6) Türk Eğitimcilerinin Görüşleri:

Batılı anlamda düşünen Türk eğitimcilerinin ülkemizin mevcut eğitim sorunlarını değerlendirmeleri, eleştirmeleri ve izlenecek yeni yollar hakkında yayınladıkları fikirler, yaptıkları uygulamalar v.s. de eğitim alanındaki modernleşmeyi belirleyen bir başka faktördür.

Eğitimin bir devlet işi olarak ele alınması gerektiği, Osmanlı Devleti'nin güvenlikten başka görevler de üstlendiği 19. yüzyılın ikinci yarısında savunulmaya başlanmıştır. Hatta Tanzimat döneminde beş kez sadrazamlık yapan Ali Paşa'ya göre, eğitim için uygun bir ortam ve kurumların kurulması "Devletin en birinci işi" olmalıdır.²¹

Ziya Paşa bir taraftan medrese zihniyeti ile mücadele ederken, Avrupa'da yeni bir eğitim felsefesini başlatan J. J. Rousseau'nun "Emile" adlı pedagojik eserini Türkçe'ye çevirmişti. Medrese zihniyeti ile mücadele eden, vatan ve hürriyet fikirlerini eğitimimize katmak için uğraşan bir başka düşünürümüz de Namık Kemal olmuştur. Aynı dönemin yeni zihniyetli düşünürlerinden bir başkası Ali Suavi'dir. Ali Suavi, toplumsal değişimde eğitimi dinamik bir unsur olarak görüyordu. Bağımsız insan yetiştirmeyi amaçlayan Ali Suavi, Galatasaray Sultanisi'nde de başarılı ve girişimci bir yöneticilik örneği göstermiştir.²²

Osmanlı Devleti'nde batılı eğitim düşüncesi çerçevesinde ilk eğitim kitabını yazan, 1855-1861 yılları arasında Paris'te öğrenim görmüş olan Selim Sabit Efendi'dir. İlkokullar için birçok ders kitabı da yazan Selim Sabit, "Rehnüma-i Muallimin" (1874) adlı eseri ile, o zaman ilköğretimde yerleştirilmek istenen yeni tarz öğretim metodunu ("usul-ü cedid"), öğretimde bireysel, toplu ve karşılıklı ders işleme tekniklerini ilkokul öğretmenlerine tanıtmayı amaçlamıştı. Gerçekten de İstanbul okullarında yeni öğretim metodunun, ders araç ve gereçlerinin yerleştirilmesinde Selim Sabit Efendi ve eserinin çok büyük katkıları olmuştur.

Ayşe Sıdika Hanım'ın 1897'de yazdığı "Usul-ü Talim ve Terbiye Dersleri" adlı eserde de Batılı kaynaklardan yararlanılmış, "görerek, yaparak öğretim" metodu açıklanmış ve savunulmuştur. Tırnovah Osman Nuri Bey'in 1911 yılında yayınlanan "İlm-i Terbiye ve Tedris" adlı eseri de Avrupa eğitim düşüncesinin tamamen hâkim olduğu Bulgar öğretmen okullarında okuduğu kitaplardan kısmen tercümedir.

Bu arada yeni öğretim metodunun Türk dünyasında yaygınlaştırılabilmesi için, başta Kırımlı İsmail Gaspıralı olmak üzere Kazan ve Azerbaycan Türklerinin katkılarına da belirtmek gerekir.²³

2. Meşrutiyet döneminde Türk eğitim düşüncesi artık Batılı pedagojik fikirleri tercüme ve yayma aşamasını geçmiş, bu zihniyetle düşünen kişiler olarak ülkenin eğitim sorunlarını incelemeye, bu sorunların çözümü ve ülke gençlerinin daha iyi yetiştirilmesi için modeller geliştirmeye başlamışlardır. Bu dönem eğitimcilerinin başında, adı hâlâ güncelliğini koruyan Emrullah Efendi gelmektedir.

Emrullah Efendi, çeşitli kademelerde eğitim yöneticiliği yapmış, bazı eğitim periyodikleri çıkarmış, özellikle -daha sonra "Tuba Ağacı Nazariyesi" denilen- eğitim modeli ile meşhur olmuştur. Ona göre devletin en önemli görevlerinden biri, ilmi himaye etmektir. İlim yukandan başlar. Eğitim ağacının kökü yukarıdadır. Önce doğru bilgi ile donatılmış adamlar yetiştirmeli, onlar orta ve ilköğretim öğretmenlerini yetiştirmeli, onlar da çocukları eğitmelidir. Eğitim başladıktan sonra hem alt derecedeki okullarda yapılan öğretim üst derecedekileri belirler hem de üst derecedekiler alttakileri, ama işe başlarken önce bir elit kadro yetiştirilmelidir.

Emrullah Efendi'nin bu görüşü, o zamanki İttihat ve Terakki Fırkası'nın eğitim politikasında en önemli ilkelerden biri oldu. Emrullah Efendi'den sonra bu Parti'nin "ideologu" olan Ziya Gökalp da millî eğitimin üniversitelerden başlayarak öğretmen okullarına ve liselere, onlardan da ilköğretime ineneğini, bu yapılmadan eğitimde bir ilerleme sağlanamayacağını belirtiyordu.²⁴

Emrullah Efendi'nin bu politikasının zıddını -sözlü olarak o zaman, yazılı olarak da 1917'lerde- Sâti Bey savunmuştur. Sâti Bey, eğitimin Tuba ağacı gibi değil tabii ağaçlar gibi geliştiğini, çürük bir ilköğretime dayanacak orta ve yüksek öğretimin hiçbir zaman kaliteli olmayacağını savunmuştur. Sâti Bey'e göre, Osmanlı'nın sağlıklı bir eğitim sistemi kura-mamasına, Tuba ağacı gibi tepeden kuruluş ve tepeden beslenme neden olmuştur. Bir eğitim reformu yaparken öğretim kademelerini birbirinden ayırmak doğru değildir, zira bütün öğretim kademeleri arasında çok kuvvetli bağlantılar vardır. Eğer yükseköğretimi güçlendirmek istiyorsak, sadece onların öğretim elemanlarını güçlendirmek yetmez; öğrencisini de iyi hazırlamalardır. Sâti Bey, İstanbul Dârülmüallimin müdürlüğünde örnek bir idarecilik sergilemiş, öğretmen yetiştirmede mükemmel çalışmalar göstermiş ve öğretmenlik mesleği idealinin yerleştirilmesinde onun büyük hizmetleri geçmiştir. O, öğretmenler vasıtasıyla, aslında siyasî ve idarî bir hareket olan meşrutiyetin sosyal bir hareket haline getirilebileceğini savunuyordu. 1. Dünya Savaşı içinde Ziya Gökalp'in "eğitimin millî olması gerektiği" tezine karşı millî eğitimin yurtseverlik

eğitimi çerçevesini geçmemesi gerektiğini savunan Sâtı Bey, bu savaştan sonra Arap ülkelerine giderek oralarda Arap milliyetçiliğini temellendirmeye çalışmıştır.²⁵

Gerek Osmanlıların son döneminde gerekse Cumhuriyet başlarında Türk eğitim politikasının şekillenmesinde oldukça etkili olan Ziya Gökalt, eğitimin millî, öğretimin çağdaş olmasını savunuyordu. O devirdeki ana fikir akımları olan Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Çağdaşlaşmayı güzel bir şekilde sentez eden Gökalt; eğitimin insanların ruhlarında bir takım değer hükümleri meydana getireceğini ve bu değer hükümlerinin de her millette ayrı ayrı olduğunu, bu nedenle her milletin eğitiminin o milletin harsına dayanması gerektiğini iddia ediyordu. Öğretim ise maddî ve teknik bilgilerin insanlara öğretilmesi demek olduğu için, genelde milletlerarası olan bu bilgilerin de okullarda verilmesi gerektiğini savunuyordu. Ziya Gökalt'e göre tam insan şahsiyetinin oluşmaya başladığı bir dönem olan liselerde millî bir eğitim verilmelidir. Ona göre, bizim toplumumuzun bunalımları millî değil kozmopolit insanlar yetiştirmemizden kaynaklanmaktadır. ²⁶

Cumhuriyet dönemi öncesinde, uygulanan eğitim politikasında etkili olmasa bile, özellikle eğitimciler arasında fikirleri her zaman itibar kazamış olan "Prens" Sabahattin Bey, uygulayacağı kapsamlı sosyal ve siyasal reform programının esas temelini eğitim vasıtasıyla atılabileceğine inanıyordu. Avrupa'daki "science sociale" grubunun görüşlerini Türk eğitim sistemine uyguluyordu. Zaten bu görüşü propaganda eden Edmond Demolins ve Paul Descamps'ın kitapları da Sabahattin Bey'in fikirdaşları tarafından Türkçe'ye çevrilmişti. İngiliz eğitim sistemini Türkiye'ye uyarlamak isteyen Sabahattin Bey'e göre eğitim içinde aile ve okul birlikte çalışmalı, çocuklara girişkenlik ve bağımsız davranabilme öğretilmelidir. şahsiyet sahibi kişiler yetiştirmedikten sonra, yukarıdan yapılacak hiçbir reform olumlu sonuçlar veremez. Osmanlı Devleti'nin memur yetiştiren eğitiminden vazgeçilmeli, hayat mücadelesinde başarılı olabilecek girişimci kişiler yetiştirmeliyiz.²⁷

Cumhuriyet döneminde de, Batılı eğitim düşüncesiyle eğitim sorunlarımızı değerlendirmiş ve çözüm önerileri getirmiş birçok eğitimcimiz bulunmaktadır (UNESCO. Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri). Burada, bu eğitimcilerden iki tanesi üzerinde durulacaktır.

Özellikle eğitimi ve kendi kendini yetiştirmesi Osmanlı dönemine rastlayan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, yazdığı kitaplar ve çıkardığı "Yeni Adam" dergisi ile geleneksel eğitimin kökten değerştirilmesini ve yeni bir eğitim sistemi kurulmasını istiyordu. "Talim ve Terbiyede İnkılâp" (1912), "İçtimaî Mektep" (1933, 1942), "Pedagojide İhtilâl" (1964) gibi eserlerinde eski eğitim sistemimizin problemlerini inceledi ve şahsiyet (veya üretim) pedagojisine dayalı bir içtimaî mektep modeli kurdu. Bu modelin ana ilkeleri olarak da kişilik, ortam (muhit), çalışma, verim ve başlatma (inisiyasyon) ilkelerini kabul etti. Ona göre, çağımıza gerekli olan yaratıcı insanı yetiştirecek olan ne Tanzimat, ne Meşrutiyet ne de Cumhuriyet eğitimi idi; bu ancak içtimaî mektep modeli içinde mümkün olabilirdi.²⁸

Cumhuriyet eğitim sisteminin yetiştirdiği düşünürlerimizden ve kültür değerişmeleri üzerine hazırladığı çalışmasıyla klâsik olmuş ve güncelliğini hâlâ koruyan Mümtaz

Turhan, eğitim problemlerini ele alma ve çözüm teklifleri getirmede Ziya Gökalp etkisindedir. Emrullah Efendi -Ziya Gökalp- Mümtaz Turhan çizgisi Türk eğitim politikasında hâlâ sürekliliği devam eden bir çizgidir. Turhan, gerçek ilmi temsil edecek bir elit tabakanın yetiştirilmesi gerektiğini, bunun, Batılılaşma sürecinde, kalkınma ve modernleşme yansında izlenecek en iyi yol olduğunu belirtir. Elitlerin yaratacağı ilmî zihniyet ve kalite olmadıktan sonra kalkınmanın dinamiğini sağlayamayacağımızı iddia eder. Bu nedenle elitleri yetiştirecek üniversite sistemine çok önem verilmelidir. Avrupa ülkelerine öğrenci gönderme, araştırma enstitüleri kurma faaliyetleri de, elit yetiştirmede üniversiteleri destekleyecektir.²⁹

Sonuç

Türkiye'nin modernleşmesi sırasında, gerek bilim ve teknolojiyi almada gerekse bunların ortaya çıkardığı bazı sosyal problemleri çözmede güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu nedenle de sık sık modernleşme veya başka bir deyişle Batılılaşma hareketimiz sorguya çekilmekte, eleştirilmekte ve değişik yollar teklif edilmektedir. Daha uzun süre bu tür tartışmaların süreceği de tahmin edilmektedir.

Türkiye'nin yüzyıllardan beri süregelen Batılılaşma hareketi -yazının başında da belirtildiği gibi- bir bütündür. Bu bütünün içindeki çeşitli alanlardan bir tanesinde, eğitim alanında Batılılaşmaya etki eden faktörlerden bazıları burada sergilenmeye çalışılmıştır. Çevremizdeki ülkelerle yaptığımız sürekli savaşlar ve bu savaşlarda alınan bazı acı yenilgiler Batılılaşma konusunda bizi acele kararlar vermek zorunda bırakmış, Avrupa ülkelerinin dış politikaları da bu konuda hür bir seçim yapmamızı engellemiştir. Bu durumda başlangıçta hem Osmanlı politikasına ilgisi hem ekonomik ve siyasî gelişmeleri açısından Fransa örnek alınmış, ancak daha sonra bu ülke ile olan dış politika sorunlarımız ve yeni bir ekonomik ve askerî güç olarak Almanya'nın ortaya çıkması ile Almanya'ya yönelinmiştir. Temel, Fransız sistemine göre atıldığı için, daha sonraki reform çalışmaları hep bu temel üzerinde kalmış, dolayısıyla gerçek değerini gösterememiştir. Okullarımızda yabancı dil olarak büyük bir çoğunlukla Fransızca'nın okutulması, yurt dışına gönderilen öğrencilerin genellikle Fransa'ya gönderilmesi, kütüphanelerimizdeki yabancı dil kitapların neredeyse hep Fransızca olması, Batı dillerinden yapılan tercümelerin Fransızca'dan yapılması Türk kültürü üzerinde etkisini göstermiş ve aydınlarımızın kafasında ve yaşayış biçiminde Fransız kültür ve düşüncesi egemen olmuştur.

Batılılaşma döneminde batı ülkelerinden öğretmen ve uzman olarak hemen her sahada birçok uzman çağırılmış; bunlardan bazıları yüzyıllarca Türkiye'de çalışarak bir şeyler yapmak istemişler, bazıları da tatil geçirir gibi bazı gezi ve incelemelerden sonra ülke gerçeklerine pek uymayan raporlar vererek gitmişlerdir. Bunun yanında yurt dışına gönderilen veya oralarda bazı görevler üstlenen Türkler de, Batı sisteminden ülkemiz problemlerinin çözümünde faydalanılacak hususları belirten raporlar vermişlerdir. Batılı zihniyetle düşünüp ülke ve eğitim problemlerine o yönde -çözümler getiren düşünürlerimiz de Batılılaşmamıza yön veren bir faktör olarak

değerlendirilmelidir. Bu faktörlerin arasında, meselâ, Türkiye’de kurulan yabancı okulların etkisi, azınlıkların etkisi gibi faktörleri de saymak mümkündür.

Ama temel olarak Batılılaşmanın çok yönlü bir olay olduğu ve bu makro hareket içindeki her alt hareketin de birçok faktörler tarafından belirlendiğini kabul edip ona göre araştırmalar yapmak, bundan sonraki modernleşme programlarını yaparken de çok yönlülük ve çok faktörlülüğe dikkat etmek gerekir kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- AHMET CEVDET PAŞA. Tarih-i Cevdet. 6. Cilt İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1974
- AKDAĞ, MUSTAFA. Türkiye’nin Batılılaşmasını Zorunlu Kılan Tarihsel Koşullar. Cumhuriyet’in 50. Yıldönümünü Anma Kitabı. Ankara: DTCF yay. 1973. s.391-399.
- AKGÜN, MEHMET. Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri. Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay. 1988.
- AKYÜZ, YAHYA. Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985’e). Ankara: Eğitim Bilimleri Fak. Yay. 1985 (2. baskı)
- AYTAÇ, KEMAL. “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu”. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 17/1-2,1984.5.237-248.
- BERKES, NİYAZİ. Türkiye’de Çağdaşlaşma. İstanbul: Doğu-Batı yay. 1978.
- BERKES, NİYAZİ. 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz- İstanbul 1965 (2. baskı)
- BOLAY, SÜLEYMAN HAYRİ. Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mukayesesi. İstanbul 1967.
- DANIŞMEND, İSMAİL HAMİ. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. 3. cilt. İstanbul. Türkiye yay. 1950.
- ERGİN, OSMAN NURİ. Türkiye Maarif Tarihi. 3-4 cilt. İstanbul 1977 (2. baskı)
- ERGÜN, MUSTAFA. Atatürk Devri Türk Eğitimi Ankara: DTCF yay. 1982
- ERGÜN, MUSTAFA. “Emrullah Efendi. Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları.” A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi C.30 s. 1-2, 1979-1982. s.7-36
- ERGÜN, MUSTAFA. Satı Bey. Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. I, 1987. s.4-19
- KARAL, ENVER ZİYA. Osmanlı Tarihi. 7. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu yay. 1977 (2. baskı)
- KAVCAR, CAHİT. Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. 1985
- KOÇER, HASAN ALİ. Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu. Ankara: Uzman yay. 1977

LEWİS, BERNARD. Modern Türkiye'nin Doğuşu, (çev.: Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu yay. 1984 (2. baskı)

M. SABAHATTİN. Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? İstanbul: Elif yay. 1965.

SAYILI, AYDIN. "Batılılaşma Hareketlerimizde Bilimin Yeri ve Atatürk". Erdem-Atatürk Kültür Merkezi Dergisi. Sayı 2, 1985 s.309-407

TAYMAS, ABDULLAH BATTAL. Türk Dünyasında Usul-ü Cedid Hareketi. Türk Kültürü. S. 18, 1964. s. 119-125

TURGUT, MEHMET. Japon Mucizesi ve Türkiye. İstanbul: Dergah yay. 1985

TURHAN, MÜMTAZ. Kültür Değişmeleri. İstanbul: 1000 Temel Eser 1969

TURHAN, MÜMTAZ. Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal Çareleri. İstanbul: Bedir yay. 1964(2. baskı)

TÜRKDOĞAN, ORHAN. "Cumhuriyetten Önce Yenileşme Hareketleri ve Atatürk'te Millî Devlet Anlayışı". Türk Dünyası Araştırmaları 13, 1981. s.5-118

UNESCO TÜRKİYE MİLLÎ KOMİSYONU. Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri. Ankara 1987

ÜLKEN, HİLMİ ZİYA. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. Konya: Selçuk yay. 1966

WALLAGH, JAHUDA L. Anatomie einer militaerhilfe. Die Preussisch Deutscher Militaermissionen in der Türkei 1835-1919. Düsseldorf: Droste Verlag 1976

WIDMANN, HORST. Exil und Bildungshilfe. Die deutschsprachige akademische Emigration in der Türkei nach 1933. Bem 1973

ZİYA GÖKALP. Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I (Haz.: Rıza Kardeş). İstanbul: 1000 Temel Eser 1973

ZİYA GÖKALP. Millî Terbiye ve Maarif Meselesi. Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği yay. 1972 (2. baskı)

1 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tankı Kronolojisi, Cilt III. İstanbul 1950. s. 291

2 Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, 1000 Temel Eser, İstanbul 1969, s. 193-213.

3 Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Üçdal Neşriyat, Cilt VI. İstanbul 1974, s.5-48

4 Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK yayınları, 1984, s.59-60

5 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VII. s. 145

6 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.203

7 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı yay. İstanbul 1978, s.81

- 8 Hasan Ali Koçer, Türkiye’de Modern Eğilimin Doğuşu, Uzman yayınları Ankara, 1977, s. 139
- 9 Bernard Lewis, a.g.e., s.58
- 10 Mehmet Turgut, Japon Mucizesi ve Türkiye, Dergah Yayınları 1985, s.474-477.
- Süleyman Hayri Bolay, Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mukayesesi, İstanbul 1967
- Mehmet Akgün, Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri, Ankara 1988
- 11 Cahit Kavcar, Batılılaşma Açısından Servet-ı Fünun Romanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank. 1985
- 12 Niyazi Berkes, a.g.e., s.46-49. Bernard Lewis, a.g.e., s.47
- 13 Niyazi Berkes, a.g.e., s.80-81.
- 14 Niyazi Berkes, a.g.e., s. 193
- 15 Jahuda L. Wallach. Anatomie einer Militaerhilfe. Die Preussisch deutscher Militaer-missionen in der Türkei 1835-1919
- 16 Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977. s. 1096-1103
- 17 Horst Widmann, Exil und Bildungshüfe. Die Deutschsprachige Akademische Emigration in der Türkei nach 1933.
- 18 Niyazi Berkes, a.g.e., s. 199-200
- 19 Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.i 119-1123.
- 20 Maarif Vekâleti Mecmuası, 9. 1926. s. 1-44
- 21 Yayha Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1985’e), Eğitim Bilimleri Kak. Yay. Ankara, 1985, s. 166.
- 22 a.g.e., s. 172-176
- 23 Abdullah Battal Taymas, “Türk Dünyasında Usul-ü Cedid Hareketi” Türk Kültürü, Sayı 18, 1964, s. 119-125
- 24 Mustafa Ergün, “Emrullah Efendi:, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları”, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi. Cilt 30, Sayı 1-2, 1979-1982, 5-7-36
- 25 Mustafa Ergün, “Sâti Bey. Hayalı ve Türk Eğitime Hizmetleri” İnönü Üniversiten Sosyal Bilimler Dergisi I. 1987. s. 4-19.
- 26 Ziya Gökalp, Milli Terbiye ve Maarif Meselesi, Ank. 1972
- 27 M.Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?, İstanbul 1965.
- 28 Kemal Aytaç “İsmail Hakkı Baltacıoğlu,” Eğitim Bilim Fak. Dergisi, Cilt 17 Sayı 1-2, 1984 s.237-248.

29 Mümtaz Turhan, Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal areleri; niversite Problemi; Bedir Yay. İstanbul 1964.